

УДК 94(477.87)

М. В. МАРКАНИЧ*

**ДОВГА ДОРОГА ДО ЗЛУКИ
(до 70-річчя возз'єднання
Закарпаття з Україною)**

Висвітлено події, які передували возз'єднанню Закарпаття з Україною та підписанню 29 червня 1945 р. договору між СРСР та Чехословаччиною про включення Закарпатської України до складу УРСР.

Ключові слова: Закарпатська Україна; домовленості; договір; возз'єднання; Народна рада.

Всенародний рух населення Закарпаття до злуки з народом України став особливо помітним після завершення Першої світової війни в умовах, коли поневолені народи, що віками перебували у складі імперій та окремих держав, почали добиватись національного самовизначення та створення або ж відновлення своїх державних утворень. Цей потяг закарпатців до єднання з Україною набрав своєї сили особливо тоді, коли у 1918 році було утворено Українську народну республіку (УНР). На Заході існувала Гуцульська республіка (листопад 1918 – червень 1919 рр.), а також видано відповідні постанови окремих місцевих рад Підкарпатської Русі – Ясінянської (листопад 1918 р.), Любовлянської (листопад 1918 р.), Мараморш-Сігетської (грудень 1918 р.), резолюції Всенародних зборів русинів-українців у Хусті (січень 1919 р.). Пізніше організовувались численні маніфестації закарпатців під час проведення в Ужгороді Всепросвітянського з'їзду в жовтні 1937 р. та великі демонстративні збори у жовтні 1938 р. Логічним завершенням цих заходів став конституційний закон, прийнятий на засіданні Сойму (парламенту) Карпатської України 15 березня 1939 р., що проголошував її самостійну державність, визначивши стратегічний напрям до возз'єднання з Україною. Характерним проявом цього руху було також затвердження Соймом Карпатської України свого герба у вигляді тризуба, синьо-жовтого прапора і гімну “Ще не вмерла Україна...”

Під час визволення Закарпаття від нацистських окупантів рух за возз'єднання відновився. Делікатність цього питання полягала в тому, що воно торкалося держави – активного члена антигітлерівської коаліції – Чехословаччини. Угодою, укладеною 8 травня 1944 р. у Лондоні, визначалися відносини між радянським головнокомандувачем

* *Марканич Михайло Васильович* – заступник директора Державного архіву Закарпатської області.

і чехословацькою адміністрацією після вступу радянських військ на територію Чехословаччини. Угоду підписали: від радянської сторони – посол СРСР у Лондоні В. Лебедев, від чехословацької – в. о. міністра закордонних справ, державний міністр Чехословаччини Н. Ріпка. Документом передбачалося покладання верховної влади щодо ведення війни на радянського (союзного) головнокомандувача. На визволеній території мав призначатися чехословацький урядовий уповноважений, який після завершення воєнних операцій отримав право повністю взяти у свої руки управління громадськими справами й надавати всебічну допомогу радянському головнокомандувачу. В липні 1944 р. уряд Чехословаччини призначив своїм уповноваженим на визволеній території Підкарпатської Русі міністра економічної реконструкції, чеха Ф. Немеца, його заступником – члена Державної ради, словака, генерала Р. Вієсту, а політичним радником – закарпатця І. Туряницю, добре відомого своєю довголітньою співпрацею з комуністичним Інтернаціоналом та зв'язками з окремими державними установами СРСР.

Утім, перебування І. Туряниці у складі чехословацького представництва в Закарпатті заради відновлення статусу краю у межах довоєнної Чехословаччини не відповідало ролі, наданій йому радянською стороною. Перед І. Туряницею стояли інші завдання. Насамперед вимагалось створити на території Закарпаття перехідну автономно-державну структуру – Закарпатську Україну, яка б заявила про свою політичну незалежність від Чехословаччини та поставила і реалізувала на основі народного плебісциту питання про возз'єднання краю з Радянською Україною, що в умовах присутності радянських військ і їх “визвольної місії” не складало якихось труднощів. Особливо, якщо пригадати попередньо проведену роботу партизанських загонів та груп, яких лише влітку та в перші півтора місяці 1944 р. десантувалось більше двадцяти, більшість із них зі “спеціальними завданнями”, що стосувались масового залучення місцевого населення та формування безпосередньо у селах численних прихильників майбутньої розбудови Закарпаття у складі радянської держави.

Одразу після визволення Закарпаття командири Червоної армії та представники Політуправління 4-го Українського фронту допомагали формувати перші тимчасові народні комітети, членів яких обирали або ж призначали, враховуючи “думку народу”. Рух за возз'єднання був справді масовим і набув всенародного характеру. На зборах і мітингах схвалювалися постанови, звернення, прохання прийняти Закарпатську Україну “в лоно матері-вітчизни”.

26 листопада 1944 р. з'їзд Народних комітетів у Мукачеві схвалив Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР і вихід зі складу Чехословаччини, обрав Народну Раду з 17 осіб. Головою став комуніст І. Туряниця, першим заступником – П. Сова, другим

заступником – П. Лінтур. Події розвивалися стрімко. Вже 5 грудня Народна Рада схвалила декрет про припинення зв'язків Народних комітетів Закарпатської України з уповноваженим уряду Чехословаччини й висунула вимогу, щоб він залишив межі краю. Ф. Немец у телеграмі президенту Чехословаччини Е. Бенешу 29 грудня 1944 р. повідомив, що рух за вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини “треба вважати народним і стихійним”. На його думку, було недоцільно діяти “проти волі місцевого населення”. 1 лютого 1945 р. Ф. Немец залишив межі Закарпаття.

Вже у процесі возз'єднання чехословацькі органи та радянська репресивна машина застосували звичні для тоталітарної системи заходи проти “неблагонадійних”. Піддавались арештам учасники Карпатської України 1939 р. (у травні 1945 р. у Празі був заарештований її президент А. Волошин), українські інтелігенти, чиновники угорського окупаційного режиму, зазнали репресій навіть 25 делегатів першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України “за антирадянську і антиколгоспну агітацію”.

Питання про Закарпаття врегульовувалося шляхом листування між Й. Сталіном і Е. Бенешом. 23 січня 1945 р. Й. Сталін писав Е. Бенешу: “Радянський уряд не забороняв і не міг заборонити населенню Закарпатської України висловити свою національну волю... Ви самі мені в Москві говорили про Вашу готовність передати Закарпатську Україну Радянському Союзові”. Бенеш погоджувався на двосторонній договір як форму врегулювання, але тільки після війни при відновленні доміонхенських кордонів Чехословаччини з Німеччиною і Польщею.

Після переговорів у Москві 29 червня 1945 р. було укладено договір між СРСР та Чехословаччиною про включення Закарпатської України до складу УРСР. Від СРСР його підписав В. Молотов, від Чехословацької Республіки – Зд. Фірлінгер і В. Клементіс.

Тим часом, групи етнічних українців, які мешкали в окремих районах на території сусідніх держав (Мараморош у Румунії, Пряшівщина у Словаччині), також порушували питання про возз'єднання своїх територій з Радянською Україною. Проте Москва поставилася негативно до цих клопотань, як політично недоцільних. Петиції й маніфести населення просто “здали в архів”.

Із цього приводу історик-дослідник повоєнного періоду Закарпаття Олексій Корсун, зокрема, відзначав, що “першочерговим завданням радянських вождів, окрім розширення меж своєї держави, було подальше формування “нової історичної спільності людей – радянського народу” з однією “загальнозрозумілою мовою” – російською, а не відродження цілісності будь-якого окремого народу, особливо українського, з яким єдналась його родова національна закарпатська гілка. Возз'єднання або цілісність того чи іншого народу могло б означати не що інше, як

спроба чимось виокремити такий народ з радянського конгломерату, з того величезного людського котла, де якраз штучно варилася ця “нова історична спільність”. Можливість не загубитись у цій “спільності”, національно відродитись взагалі не були притаманними радянській тоталітарній системі. Цілком імовірно, що саме з цих міркувань, навіть нехтуючи додатковими територіальними надбаннями, радянській владі вигідно було розірвати вікову етнічну єдність народу, що споконвічно проживав у Закарпатті, Пряшівщині та Мараморощині, розпорошити цей народ серед титульних націй сусідніх держав, асимілювати і назавжди позбутись клопоту щодо його національної самобутності.

Інколи спостерігався процес підігрівання ситуації на місцевому рівні. М. Хрущов у своїх мемуарах згадував телефонну розмову з Й. Сталіном, який порадив передати І. Туряниці, щоб той відкликав “свої збройні загони з території Румунського королівства та з території, що відійде до Угорщини”. Так створювалася проблема, якщо в ній виникала потреба, і так само швидко вона зникала після зміни інтересів.

Завершення процесу возз’єднання всіх українських земель у єдиній державі знаменувало закінчення цілої епохи боротьби за єдність українського народу, стало доленосним актом надзвичайної ваги в історії України.

Незважаючи на те, що возз’єднання Закарпатської України з Радянською Україною відбулось у специфічних умовах Другої світової війни і панівного становища Радянського Союзу під час вступу його військ на територію Східної Європи і поєднувалось із розгнужаною радянською пропагандою та переслідуванням провідників Карпатської України, які заклали підвалини цього єднання, мусимо вкотре визнати, що наші попередники вдало використали історичний момент. Недарма наш співвітчизник Михайло Мондич стосовно возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною зауважив, що, у разі упущення у 1944–1945 рр. наданої історією можливості, воно могло відбутись хіба що через тисячу років.

There are highlighted the events that preceded the reunification of the Transcarpathian Ukraine with Ukraine and the signing on the 29 June 1945 agreement between the USSR and Czechoslovakia on the inclusion of Transcarpathian Ukraine to the USSR.

Key words: the Transcarpathian Ukraine; the agreement; the reunion; the People's Council.